

نقش اینترنت در فروکش کردن جنبش‌های اجتماعی

- رحیم خستو ۱
مرضیه حدادی ۲
عمار اسلامخواه ۳

چکیده

دانشمندان علوم اجتماعی، تا کنون تصور می‌کردند که گسترش استفاده از شبکه‌های اجتماعی، می‌تواند نقش بسیار مثبتی در افزایش شتاب جنبش‌های اجتماعی ایفا کرده و درصد موفقیت آنها را به نحو چشمگیری با فراخوان‌های گسترده‌ی توده‌ی مردم در مقابل دولت تضمین کند. هرچند در گذشته نخبگان جنبش‌ها با استفاده از شبکه‌های اطلاع‌رسانی سنتی با سرعت کم و هزینه بالا به بسیج عمومی مردم می‌پرداختند، ولی با روی کار آمدن رسانه‌های جدید، گسترده و در دسترس عموم علاوه بر سرعت بسیار بالا در اطلاع‌رسانی هزینه‌های این امر نیز به طور چشمگیری کاهش پیدا کرد. اما استفاده از این رسانه‌ها، در بعضی موارد مسیر جنبش اجتماعی را تغییر داده و خود به‌عنوان آفت نمود پیدا کرده است. نمونه مورد بررسی این پژوهش جنبش سبز ایران در انتخابات ریاست جمهوری ۱۳۸۸ است که با گذر زمان به جای اینکه رسانه‌های جدید به فراخوان بیشتر و بسیج مردمی کمک کنند، خود به عاملی منفی در به نتیجه رسیدن اهداف جنبش تبدیل شده است. یکی از سایت‌های اشتراک‌گذاری محتوا در سال‌های ۸۸ سایت بالاترین بود. این سایت علاوه بر اینکه مکانی برای اشتراک‌گذاری اخبار مهم توسط کاربران فعال ایرانی به شمار می‌آمد به طور ضمنی شبکه‌ای اجتماعی مابین کاربران و اخبار منتشر شده در خود ایجاد می‌کرد. در این مقاله بر روی ویژگی‌ها و ساختار رفتاری شبکه اجتماعی نهفته در سایت بالاترین پرداخته می‌شود. برای این منظور ابتدا اخبار منتشر شده در بازه‌ی زمانی مورد مطالعه این پژوهش، ۱۹ خرداد تا ۲۲ بهمن ۱۳۸۸ جمع‌آوری شده و سپس توسط یکی از ابزارهای تحلیل شبکه اجتماعی، گراف حاصل شده از مجموعه داده واقعی از این شبکه ترسیم شده است. با مطالعه الگوی رفتاری اشتراک‌گذاری اخبار بر روی این شبکه

-
۱. عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرج khastu.ra@gmail.com
۲. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد علوم سیاسی Haddady.mh@gmail.com
۳. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد علوم سیاسی Eslamkhah@hotmail.com

اشتراک خبر و نیز تطبیق آن با وقایع در محیط حقیقی تأثیر منفی رسانه‌های اجتماعی بر جنبش‌های اجتماعی تأیید گردید.

واژگان کلیدی: اینترنت، شبکه‌های اجتماعی، جنبش اجتماعی، تحلیل شبکه اجتماعی،

سایت بالاترین

مقدمه

امروزه سیاست بر محور رسانه می‌چرخد، چنان‌که با گسترش استفاده بازیگران در سطوح ملی، فراملی، منطقه‌ای و جهانی از اینترنت، نقش‌آفرینی آن در تعاملات و چالش‌های سیاسی بیشتر نمایان می‌شود. اینترنت از یک سو ابزاری برای تبلیغ نمادهای سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و ایدئولوژیک، باورها و عقاید کنشگران اجتماعی گوناگون است، و از سوی دیگر منبع و عامل مهمی برای ارتباط نخبگان سیاسی با مردم به شمار می‌رود. امری که در مورد تحقیقات اینترنت باید بیشتر به آن اشاره کنند این پیچیدگی است که هم قدرت و هم فرودستان را از مواهب خود بی‌نصیب نمی‌سازد. این خصلت متناقض نمای اینترنت است که هم انقلاب را ممکن می‌کند و هم ناممکن تاکنون دانشمندان معاصر علوم اجتماعی جنبش‌های اجتماعی را بهترین راهکار برای اصلاح دولت‌ها در نظر گرفته‌اند.

مانوئل کاستلز و دیگر دانشمندان علوم اجتماعی معاصر همچون، چالزتیلی^۴، شریف منصور، کین میلر^۵ همواره درصد معرفی اینترنت و پلتفرم‌های بی‌سیم به‌عنوان نقش فزاینده و تسهیل‌کننده در جنبش‌های اجتماعی خصوصا جنبش‌های وال‌استریت، مصر و... بوده‌اند. کین میلر یکی از مهم‌ترین نموده‌های نقش اینترنت در بسیج و فراخوانی توده‌ای در دنیای مدرن را در کاربرد اینترنت در مبارزه‌های انتخاباتی کشورهای مختلف عنوان می‌کند. وی از نقش اینترنت و شبکه‌های اجتماعی در بسیج و فراخوانی در مبارزات انتخاباتی و تبلیغات نامردهای ریاست جمهوری ۱۳۸۸ ایران و فعالیت مجازی باراک اوباما نامزد دموکرات انتخابات سال ۲۰۰۸ ایالات متحده، به عنوان دو نمونه موفق و بارز نام می‌برد. (کین میلر، ۲۰۰۸)

مونگ^۶ نیز معتقد است که وبلاگ‌ها و شبکه‌های اجتماعی با اینکه عامل مستقلی در خروجی‌های سیاست نیستند، ولی توانایی آن را پیدا کرده‌اند که نقش مهمی در گستره سیاسی ایفا کنند. وی نقش رویکرد از پایین به بالای این ابزارها در جمع‌آوری و

---

4 - Charles Tilly

5 Cain Miller

6 Aung, N. Maung.

اشتراک اطلاعات را دموکراتیک می‌خواند. مهم‌ترین تأثیر اجتماعی وبلاگ‌ها می‌تواند این باشد که مردم را با الگوی تعامل جدیدی آشنا کرده و به آنها این امکان را داده که با علایق و منافع یکدیگر بیشتر آشنا شوند. مونگ به نقش ماثرو بلاگ نویسان در ایلات متحده علیه جنگ در عراق اشاره می‌کند که منجر به انتشار اخبار افشاگرانه علیه خشونت و جنگ شده است. (مونگ، ۲۰۰۷)

کاستلز^۷ از جمله محققانی است که بر روی نقش اینترنت در حوزه خاورمیانه متمرکز شده است. وی از شبکه‌های اجتماعی دیجیتالی مبتنی بر اینترنت و پلتفرم‌های بی‌سیم، به‌عنوان ابزارهای اساسی برای بسیج، سازماندهی، هم‌اندیشی، هماهنگی و تصمیم‌گیری یاد می‌کند. در حالی که در حیات جنبش سبز در ایران مشاهده شد که اگر چه مردم از طریق اتصال به یکدیگر و به اشتراک گذاشتن خشم خود و احساس باهم بودند توانستند یک نظام را به چالش بکشند اما این امر به‌تنهایی برای هدایت و سرانجام رساندن کنش جمعی یک جنبش در محیط حقیقی کافی نبود.

تحقیقاتی که به نقش اینترنت در حوزه خاورمیانه متمرکز شده‌اند بیشتر روی دو موضوع محدود بوده‌اند. یکی نقش انقلابی فضای مجازی و قدرت آن برای افراد فاقد صدا و دوم نقش دولت‌ها در شناسایی مخالفین و برخورد قبل از اقدام. اینترنت بیشتر به‌واسطه وقوع انقلاب در مصر و تونس شناخته شده است تا خاموشی جنبش‌های اعتراضی در سایر مناطق خاورمیانه. همین‌طور بیشتر به‌عنوان ابزاری برای گسترش ایده دموکراسی فرض شده‌اند تا گسترش ایده‌های بنیادگرایانه مذهبی. آیا ما میل داشته‌ایم تنها جنبه‌های مثبت اینترنت را ببینیم؟ این خصلت متناقض نمای اینترنت است که هم انقلاب را ممکن میکند و هم ناممکن

با این مقدمه، به دنبال پاسخ به این پرسش هستیم که فضای مجازی و اینترنت، به‌عنوان یک پدیده تکنولوژیک که در مناسبات اجتماعی و انسانی رسوخ کرده و خود نیز تا اندازه‌ای به یک پدیده اجتماعی تبدیل شده است، آیا همیشه به گسترش ایده دموکراسی ختم می‌شود؟ و آیا در موارد مشابه می‌توان به‌عنوان خاموشی جنبش‌های اعتراضی نیز ظاهر شده و باعث فروکش کردن انقلاب‌ها و جنبش‌ها شود؟

۱- باهم بودن، نقطه آغاز و منبع قدرت یابی و یا توهم ایجاد جنبش

یکی از مسائل کلیدی برای جنبش، باهم بودن است. باهم بودن را می‌توان از شبکه‌های افقی چند وجهی موجود در اینترنت و فضای شهری ایجاد کرد. کاستلز معتقد است که باهم بودن، «اجتماع» نیست، زیرا اجتماع مستلزم یک مجموعه ارزش‌های مشترک است و این هنوز در این جنبش محقق نشده و در حال شدن است، زیرا اغلب مردم بانگیزه‌ها و اهداف خاص خود به جنبش می‌پیوندند و سپس تلاش می‌کنند مشترکات بالقوه را در روند جنبش کشف کنند؛ بنابراین اجتماع هدفی است که باید به آن دست‌یافت اما باهم بودن نقطه آغاز و منبع قدرت‌یابی است. اما باید به این امر توجه داشت که باهم بودن می‌تواند ایجاد توهم کند.

اما در نمونه جنبش اعتراضی سال ۸۸ در ایران، علی‌رغم افزایش چشم‌گیر کاربران در شبکه اجتماعی و فعالیت چند برابر نسبت به روزهای نخست شروع این جنبش، حضور میدانی کنشگران رفته‌رفته کم‌رنگ‌تر و تا افول کامل جنبش ادامه داشت.

در این پژوهش به‌عنوان یک مطالعه تحلیلی، نقش و تأثیر فضای مجازی را در انتخابات ۸۸ ایران به بررسی می‌گذاریم. در این پژوهش ما به تحلیل یکی از مهم‌ترین شبکه‌های خبرسازی و خبررسانی یعنی سایت بالاترین^۸ پرداختیم و تلاش کردیم تا با انجام تحلیل‌های گوناگون و تطابق این تحلیل‌ها با حوادث ایران در سال ۱۳۸۸، تأثیر این رسانه اجتماعی بر روی حوادث ایران را بررسی کنیم. وب‌سایت بالاترین علاوه بر اینکه مکانی برای اشتراک‌گذاری اخبار توسط خبرگزاری‌های مهم جهان به شمار می‌آید به طور ضمنی شبکه‌ای اجتماعی مابین کاربران و اخبار منتشر شده در خود ایجاد می‌کرد. با مطالعه الگوی رفتاری اشتراک‌گذاری اخبار و نیز مطالعه تعداد لایک^۹ کامنت^{۱۰} و کلیک بر روی این شبکه اشتراک‌خبر، و وقایع اتفاق افتاده در محیط حقیقی می‌توان به نتایج جالبی دست یافت. در این مقاله بر روی ویژگی‌های ساختاری و رفتاری شبکه اجتماعی نهفته در سایت بالاترین مطالعه شده است برای این منظور ابتدا اخبار

---

8 - balatarin.com

9 - like

10 - comment

منتشر شده در بازه زمانی مورد مطالعه این پژوهش جمع‌آوری شده و سپس گراف حاصل از این مجموعه داده توسط یکی از ابزارهای تحلیل شبکه اجتماعی و گراف حاصل شده از مجموعه داده واقعی از این شبکه ترسیم شد.

برای اینکه این فرایند ارتباطی عمل کند نیازمند دو چیز هستیم: هماهنگی شناختی بین فرستندگان و دریافت کنندگان پیام و یک کانال ارتباطی کارآمد. همدلی در فرایند ارتباطی از طریق تجربه‌هایی مشابه تجربه‌هایی که فوران هیجانی اصلی را برانگیخته‌اند تعیین می‌شود. به‌طور مشخص، اگر افراد زیادی احساس تحقیر شدند، استثمار شدن، نادیده گرفتن شدن یا بد نمایندگی شدن داشته باشند، این آمادگی را دارند که به محض اینکه بر ترس خود غلبه کردند عصبانیت خود را به کنش تبدیل می‌کنند. از طرف دیگر، آن‌ها با ابراز افراطی عصبانیت به شکل انفجار خشم بر ترس خود غلبه می‌کنند. این ابزار افراطی خشم هنگامی رخ می‌دهد که آن‌ها درمیابند یک رویداد غیرقابل تحمل بر کسی که آن‌ها او را از خود می‌دانند و با او هویت‌یابی می‌کنند، تحمیل شده است. این هویت‌یابی از طریق به اشتراک‌گذاری احساسات، در شکلی از باهم بودن ایجاد شده در فرایند ارتباط، بهتر به دست می‌آید؛ بنابراین، شرط دوم برای اینکه تجربیات فردی به هم متصل شوند و یک جنبش تشکیل دهند وجود یک فرایند ارتباطی است که رویدادها و هیجانات پیوسته به آن را تکثیر کند. هرچه فرایند ارتباط سریع‌تر و تعاملی‌تر باشد، احتمال صورت‌بندی فرایندی از کنش جمعی که ریشه در خشم دارد و بر اثر اشتیاق پیش رانده می‌شود و با امید برانگیخته شده است بیشتر می‌شود. (کاستلز، ۱۳۹۳، ۲۳)

کاستلز درباره افول جنبش وال استریت می‌کند که پس از اینکه محل‌های اشغال‌شده با فشار پلیس و سرمای زمستان تخلیه شدند، جنبش ناپدید نشد بلکه در اشکال گوناگون شبکه‌های اینترنتی ادامه‌یافت و همیشه با اعلامیه‌ها و نظارها فعال بود و همیشه آماده بود تا با حس انتقام‌جویی، از فضای جریان‌ها به فضای مکان‌ها فرود آید. در واقع، جنبش اشغال وال استریت یک جنبش شبکه‌ای شده دو رگه است که فضای سایبر و فضای شهری را در اشکال متعدد ارتباطات به هم متصل می‌کند. (همان، ۱۵۷)

موفقیتی در جنبش وال استریت مشاهده می‌شود. مجموعه فشارها و سرکوب‌های پلیس باعث گردید که علی‌رغم اینکه جنبش دارای امکاناتی فراتر از حد تصور کاستلز باشد، اما

دموکراسی کور، عدم رهبری، پراکندگی جمعیت، خودمختاری فردی و نبود آرمان مشترک آن را از بیرون فرسوده و از درون متلاشی سازد. (همان، ۱۵۹)

هرگونه کار نظری بر روی این اطلاعات نیازمند اجرای کامل تحلیل‌های مقدماتی بر روی آن بود. به همین دلیل سه مرحله برای این تحقیق در نظر گرفته شد.

۱- جمع‌آوری داده و به دست آوردن ساختار شبکه: شامل بررسی شبکه اخبار منتشر شده در سایت بالاترین، و همچنین مقایسه شبکه لایک، کامنت و کلیک به عنوان یک رسانه اجتماعی در بازه زمانی مورد مطالعه است. در بخشی از این پژوهش به ترسیم گراف حاصل از روابط فعالیت کاربران فعال وب سایت بالاترین پرداختیم.

۲- بررسی ارتباط میان میزان حضور میدانی در حوادث پس از انتخابات ۸۸ و حضور در رسانه اجتماعی بالاترین: در این بخش از تحقیقات تلاش کردیم تا با تطبیق میان مجموعه داده و وقایع روزنگار انتخابات ۸۸ ارتباط میان میزان حضور میدانی و فعالیت کاربران اینترنتی را مورد بررسی قرار دهیم.

۳- بررسی ارتباط کاربران آنلاین با روزهای اوج فعالیت خیابانی معترضان: در بخشی از پژوهش تلاش کردیم تا نشان دهیم که روزهای پر ماجرا در آن بازه زمانی با فعالیت تعداد کاربران در سایت بالاترین رابطه نزدیک دارد یا خیر.

۲- انتخابات ایران

دهمین دوره انتخابات ریاست جمهوری ایران در تاریخ ۲۲ خرداد ۱۳۸۸ برگزار شد. پس از پایان شمارش آراء در روز بیست و سوم خرداد و مشخص شدن پیروزی محمود احمدی نژاد، سه کاندیدای دیگر این نتایج را نپذیرفتند و بحث تقلب‌های گسترده در انتخابات را مطرح و نسبت به آن شکایت کردند. همچنین هواداران دو کاندیدا (موسوی و کروبی) به برگزاری تجمعات اعتراضی متعددی در شهرهای بزرگ از جمله تهران، اصفهان، شیراز و مشهد پرداختند. این اعتراضات در ابتدا آرام بودند اما به تدریج به تظاهرات خشونت‌آمیز تبدیل شدند. (مستند ترور حقیقت، ۱۳۸۸)

با آغاز نخستین روزهای اعتراضات، دولت ایران اقدام به مسدودسازی وبسایت‌ها و رسانه‌های اجتماعی نمود که در راستای فراخوان به اعتراض و پخش اخبار رویدادها به معترضان کمک کرده بودند. کاهش سرعت اینترنت، افزایش اطلاع‌رسانی از طریق

خبرگزاری‌ها (در جهت شفاف‌سازی تعداد کشته‌ها) و واکنش‌های رسمی، ادامه‌ی قطع سرویس پیام کوتاه، حضور نیروی پلیس در سطح معابر و تلاش جهت آرام‌سازی جو روانی از اقدامات دولت در این زمان بود.

در این میان شبکه‌های اجتماعی نقش مهمی در حوادث پس از انتخابات ایران ایفا کرد. معترضین با تلفن‌های همراهشان رویدادها را ضبط می‌کردند و از طریق یوتیوب و فیس‌بوک و دیگر شبکه‌های اجتماعی با مردم به اشتراک می‌گذاشتند. کاربران فعال در شبکه‌های اجتماعی از طریق رهبران این جریان برنامه‌ها را اطلاع‌رسانی کرده و از طریق وبلاگ‌ها، کامنت‌گذاری در شبکه‌های اجتماعی به مشارکت در بحث‌ها می‌پرداختند.

۲-۱ ویژگی‌های سایت بالاترین نسبت به فیس بوک و توییتر

یکی از سایت‌های اشتراک‌گذاری محتوا در سال‌های ۸۸ سایت بالاترین بود. این سایت علاوه بر اینکه مکانی برای اشتراک‌گذاری اخبار مهم توسط کاربران فعال ایرانی به شمار می‌آمد به طور ضمنی شبکه‌ای اجتماعی مابین کاربران و اخبار منتشر شده در خود ایجاد می‌کرد از ویژگی‌های بسیار مهم سایت بالاترین، حضور گسترده معترضین و ایجاد نوعی الیگارش‌ی مجازی، جانب‌داری مدیران سایت از جنبش سبز، ایرانی بودن اکثریت کاربران، همراهی با بی.بی.سی فارسی جهت پررنگ کردن اخبار خاص و بهره‌برداری از مطالب آن بدون عضویت می‌توان نام برد.

الف- تمرکز در پست‌ها: از مهم‌ترین دلایل انتخاب سایت بالاترین به عنوان مرجع جمع‌آوری داده برای پژوهش تمرکز در پست‌ها بود. برای جمع‌آوری داده از شبکه اجتماعی فیس‌بوک تنها می‌توان تعداد محدودی از مجموعه حساب کاربری را مورد بررسی قرار داد بنابراین با انتخاب این شبکه اجتماعی، جمعیت آماری خدشه‌دار خواهد شد، چرا که ممکن است با انتخاب دیگری از مجموعه اکانت‌ها، تحلیل و نتیجه به نوعی دیگر باشد. این اتفاق شامل شبکه اجتماعی توییتر^{۱۱} نیز می‌شود. این در حالی است که تمامی لینک اخبار و موارد اشتراک گذاشته توسط کاربران در وبسایت بالاترین تنها در یک صفحه مشخص (تعداد ۲۰ عدد در هر صفحه) قرار می‌گیرد، بنابراین جمع‌آوری مجموعه داده راحت‌تر و اعتبار داده بالاتر است. حذف آرشیو پست‌ها و صفحات

فیس‌بوک در سال ۲۰۰۹ و ۲۰۱۰ و جمع‌آوری تعداد محدود داده در هر روز در شبکه اجتماعی توئیتر بر انتخاب صحیح ما صحنه می‌گذاشت.

(ب) جامعه آماری حداکثر حامیان و دنبال کنندگان جنبش: شرایط خاص عضویت وبسایت بالاترین به ویژگی‌های آن جهت جمع‌آوری و تحلیل داده اضافه می‌کند. چرا که در این وبسایت بیشترین عضو شامل حامیان جنبش بود، بدین ترتیب اخبار از وبسایت‌های بیگانه نظیر بی بی سی، سی ان ان، ووآ، دویچه وله و سایت‌های حامی جنبش سبز از جمله جرس، کلمه، خودنویس و وبلاگ‌های حامی بودند. بنابراین در جمع‌آوری مجموعه داده با جامعه آماری حداکثر حامیان و دنبال کنندگان واقعی این جنبش مواجه بودیم.

(ج) امکان جمع‌آوری اخبار صدر جدول در آن روزها و داده‌های غیر تکراری: عدم اجازه به بارگزاری لینک‌های تکراری، اخبار نامربوط از دیگر ویژگی‌های این سایت بود که در جمع‌آوری داده‌های بکر به ما کمک می‌کرد.

(د) عدم گزینش منطقه ای داده‌ها: ممکن بود در فیس‌بوک و توئیتر کاربرها منطقه‌ای انتخاب شوند اما سایت بالاترین این گزینش را رد می‌کند. از آنجا که اخبار منتشر شده در سایت بالاترین از سایت‌های بیگانه و سایت‌ها و وبلاگ‌ها جنبش بود، بنابراین از اخبار مناطق مختلف منتشر می‌شد.

(و) سیستم خودگردانی جهت حذف اخبار تبلیغاتی: کاربران بالاترین می‌توانند دیگر کاربران را کنترل کرده و انتشار اخبار تکراری که صرفاً جهت بالابردن بازدید استفاده می‌شوند و یا محصول خاصی را تبلیغ می‌کنند جلوگیری کنند. در مواردی اخبار تکراری در سایت‌های مختلف نیز طبق همین سیستم حذف می‌شود.

(ی) داغ شدن اخبار مهم: بر اساس ربات به کار گرفته شده در این سایت، اخباری که امتیاز بیشتری دریافت می‌کنند، می‌توانند در دید مخاطبان بیشتری قرار گرفته و بیشتر به آن توجه شود.

همان‌طور که در بالا ذکر شد ویژه‌گی‌های منحصر به فرد سایت بالاترین و کارایی خاص آن در ایام انتخابات، الگوی روشنی را از فعالیت جنبش سبز در فضای مجازی ارائه می‌کند. بنابر این به راحتی می‌توان الگوی رخ داده بین میزان فعالیت فیزیکی و حضور میدانی جنبش را با میزان حضور و واکنش آن در فضای مجازی ارزیابی کرد.

۲-۲ جمع‌آوری داده

جمع‌آوری مجموعه داده از سایت بالاترین با محوریت انتخابات ریاست جمهوری ۸۸ و حوادث پس از آن و با اقتباس کلید واژه "میرحسین" و "انتخابات ۸۸" انجام شد. این کار با استفاده از کاربر انسانی و مشاهده مستقیم و بدون استفاده از نرم افزار و به صورت دستی صورت گرفت. مجموعه داده اخبار از سایت بالاترین راه به همراه سه مؤلفه تیتر اخبار، تعداد کلیک، تعداد لایک، تعداد کامنت از طریق پویس تک تک صفحات استخراج کردیم.

مجموعه داده‌ها در وبسایت بالاترین شامل ۱۳۳۰۰ لینک خبر می‌باشد که از تاریخ ۲۰۰۹/۰۱ تا تاریخ ۲۰۱۰/۰۸ منتشر شده و در جدولی به تفکیک لینک خبر، عنوان، تعداد لایک، تعداد کامنت و تعداد کلیک ثبت شده است. برای این کار تمامی تیتر اخبار منتشر شده از تاریخ ۱۹ خرداد تا ۲۲ بهمن ماه سال ۱۳۸۸ بررسی شد و در جدولی گرد هم آمد. بر این اساس تعداد کلیک، تعداد لینک و تعداد کامنت مربوط به هر خبر در هر روز به صورت مجزا جمع‌آوری شد و سپس موضوع هر خبر براساس کلیدواژه‌های "حمله به معترضین"، "بازداشت"، "تجمع"، "اعلام زمان تجمع" دسته‌بندی شدند.

جدول شماره ۱ اطلاعات موجود از اخبار سایت بالاترین

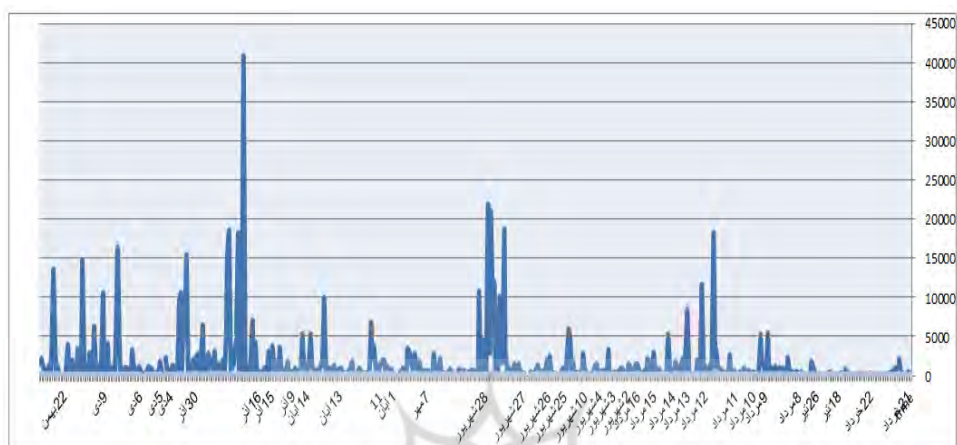
اطلاعات موجود از هر خبر	اطلاعات هر پست
شماره یکتای هر خبر	شماره یکتای هر خبر
تعداد لایک به خبر	تیتر خبر
تعداد کامنت خبر	زمان انتشار
تعداد کلیک روی خبر	
خبر مکتوب و یا چند رسانه ای است؟	
کلید واژه اصلی برای خبر	

۲-۲-۱ نمودار انتشار پست‌ها

شکل شماره ۱ تعداد اخبار منتشر شده در وبسایت بالاترین را نشان می‌دهد که در بازه زمانی ۱۲ ژوئن ۲۰۰۹ (۲۲ خرداد ۱۳۸۸-روز انتخابات) تا ۱۱ فوریه ۲۰۱۰ (۲۲ بهمن

۱۳۸۸) در وبسایت بالاترین با کلیدواژه "میرحسین"، "انتخابات ۸۸" منتشر شده است.. همان‌طور که در شکل شماره ۱ مشاهده می‌شود، از ۲۲ خرداد تا ۲۶ تیرماه که مهم‌ترین اتفاقات و بالاترین پتانسیل برای حضور میدانی جنبش بود، حضور در فضای مجازی به شدت پایین بود. در زمانی که شور و هیجان ناشی از اتفاقات انتخابات، تقلب، بیانیه‌های میرحسین موسوی، حمایت کشورهای بیگانه، خبرهای قتل و کشتار مردم توسط حکومت، ضرب و شتم، موج بازداشت‌ها و خبرهایی این چنین باعث می‌شد آتش اعتراضات شعله‌ورتر شود، اما انتشار اخبار در فضای مجازی به عنوان تنها رسانه برای فراخوان جنبش به کندی صورت می‌گرفت چرا که در آن زمان سیستم پیامکی کشور همچنان قطع بوده است. لذا تک تک افراد وظیفه و دین خود به جنبش را در حضور میدانی و مبارزه در کف خیابان می‌دیدند.

پس از تاریخ ۲۶ تیرماه، فعالیت‌های مجازی جنبش افزایش پیدا می‌کند. در این ایام، کوچک‌ترین خبر و اتفاقی، موجی از تولید محتوا متنی و چند رسانه‌ای را به دنبال داشته و با کامنت، لایک، کلیک و باز انتشار مورد توجه دیگران قرار می‌گیرد. نکته‌ی مهم در این زمان، تغییر احساس وظیفه اعضا نسبت به جنبش است. در مرحله قبل هر کس به تنهایی حضور خود را در متن تجمعات غنیمت شمرده و با سر دادن شعارهایی چون "ما همه با هم هستیم" روح جمعی را در خود تقویت می‌کردند. اما از تاریخ ذکر شده به بعد، افراد شروع به نوشتن این شعارها کردند. شعاری که با فریاد زدن آن شور و هیجانی در جنبش خیابانی ایجاد می‌کرد، این بار در محیط‌های مجازی با نوشتن آن، مانند آبی بر آتش، شعله‌های اعتراضات را از کف خیابان، به کدهای صفر و یک مجازی تبدیل کرد.

شکل شماره ۱ نمودار انتشار پست در بالاترین

۲-۲-۲- نمودار موضوعات انتشار لینک اخبار در بالاترین

در این بخش ما مجموعه داده‌هایی که شامل محتوایی می‌شد که در آن‌ها خبر از تجمع‌ها، بازداشت‌ها، تعداد کشته‌شدگان و حمله به تجمع‌کنندگان توسط نیروهای حکومتی می‌داد مشخص کردیم.

اهمیت شکل شماره ۲ در نوع اخباری است که به مرور زمان در فعالیت‌های مجازی اهمیت پیدا می‌کند. اخبار «کشته‌شدگان» در روزهای نخست اعتراضات، جمع زیادی از مردم را تحریک کرد تا با حضور در خیابان‌ها، جلوی کشتار بیشتر را گرفته و اعتراض خود را علنا اعلام کنند. اما نکته قابل توجه و تأمل، افزایش این حجم از اخبار در زمانی است که هم حضور خیابانی معترضین کم شده و از طرفی نیز مقابله خشونت‌آمیز مأموران پلیس با معترضین نیز توجیهی نداشت. به بیان ساده، اعتراض خیابانی‌ای وجود نداشت تا پلیس رفتار خشونت‌آمیز انجام دهد. بنابر تنها توجیه‌ای که می‌توان به این افزایش ارائه کرد، افزایش تحریک‌پذیری اخبار و به عبارتی نشر اخبار کذب جهت به حرکت در آوردن مجدد جنبش در خیابان‌ها بود. در حالی که از نموده‌های اسکالکتیویسیم، خبرسازی و بزرگ‌نمایی اخبار جهت ایجاد هیجان کاذب در محیط مجازی است.

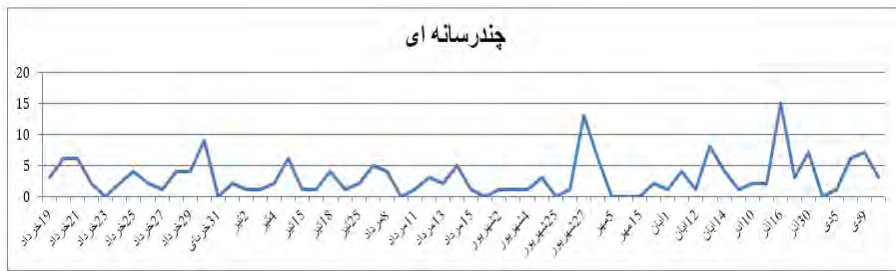
مشابه همین موضوع در انتشار تولیدات «چند رسانه‌ای»^{۱۲} نیز مشاهده می‌شود. در اواخر زمان مورد بررسی، با توجه کاهش چشمگیر حجم تجمعات اما شاهد افزایش چشمگیر تولیدات چند رسانه‌ای از جمله عکس، فیلم و کاریکاتور مربوط به جنبش هستیم.

کاستلز در کتاب "شبکه‌های خشم و امید" هدف از تولید فیلم و عکس را نمایش خشونت پلیس و ایجاد حس همگرایی و همراهی در مردم عنوان می‌کند (کاستلرز، ۱۳۹۳) که در زمان مورد بررسی این امر کاملاً مشهود است. اما کاستلز آسیب این تولیدات را در سوق دادن به اسکلتیویسیم را نمی‌تواند برآورد کند.

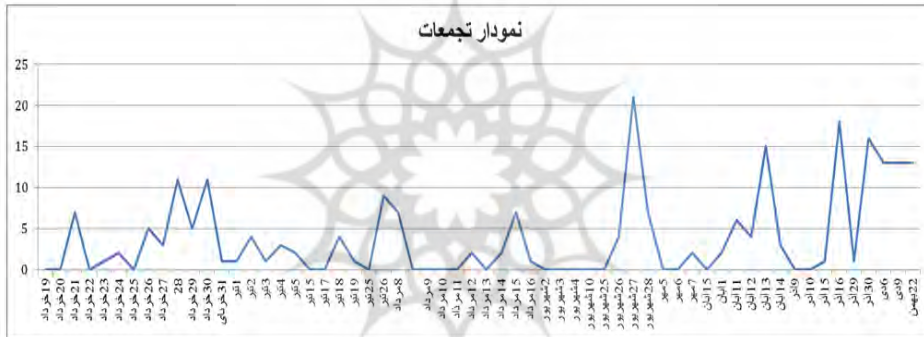
در نمودار کلمه کلیدی "تجمعات" در حالی شاهد افزایش اخبار مربوط به آن هستیم، که تجمعات اعتراضی متمرکز نیز ماهیت خود را از دست داده و صرفاً نمادی از تجمع اعتراضی در روزهایی چون روز قدس، ۱۳ آبان و ۱۶ آذر می‌توان رویت کرد. اوج این فروپاشی خیابانی در روز ۲۲ بهمن رخ داد که علاوه بر عدم حضور اعتراض آمیز اعضای جنبش در این راهپیمایی ملی، چند مورد تجمع محدود نیز به صورت پراکنده برگزار شده و حکومت توانست بدون خشونت خاصی توانست؛ آن را متفرق کند.

شکل شماره ۲ نمودار انتشار اخبار با موضوع کشته شدگان

شکل شماره ۳ نمودار انتشار اخبار با موضوع چند رسانه‌ای

شکل شماره ۴ نمودار انتشار اخبار با موضوع تجمعات

۳- تحلیل شبکه اجتماعی و تفاوت آن با روش‌های سنتی تحقیق علوم اجتماعی

مطالعه روابط اجتماعی می‌تواند به آشکارسازی سازوکارهایی کمک کند که تعیین‌کننده توسعه‌های اجتماعی‌اند و آن‌ها نیز به نوبه خود شرایط تداوم، وقفه و ایجاد روابط و نیز تجربه‌های شخصی را که این روابط موجبشان می‌شوند، تنظیم می‌کنند (برگمن، ۱۳۸۹)

بر این اساس به نظر می‌رسد برای تحلیل تأثیر ارتباط‌های میان فردی و جمعی در شبکه‌های اجتماعی، نیاز به ایجاد شمایی کلی از الگوی رابطه در آن باشد. این شمایی کلی در علم شبکه از طریق تحلیل شبکه اجتماعی یعنی تحلیل و توصیف عینی و علمی

امکانات، مزیت‌ها و محدودیت‌هایی که جایگیری افراد نسبت به دیگران، در توانایی‌ها و ناتوانایی‌های آن‌ها و جمع ایجاد می‌کند، میسر می‌شود.

در حالی که بیش از ۸۰ سال از عمر رشته تحلیل شبکه اجتماعی^{۱۳} در جهان می‌گذرد، اما متأسفانه در ایران هنوز برای اثبات لزوم پژوهش، تحلیلگر شبکه ناچار است از همان قضاوت‌ها، جبهه‌گیری‌ها و تکنیک‌هایی استفاده کند که نخستین محققان تحلیل شبکه اجتماعی دنیا در بدو ورود این علم استفاده می‌کردند.

اگرچه نهادهای دولتی ایران به اهمیت و قدرت اثرگذاری شبکه‌های اجتماعی آنلاین پی برده‌اند و بودجه‌ای نیز برای ایجاد شبکه‌های اجتماعی فارسی‌زبان و وطنی اختصاص داده‌اند اما تنها ایجاد شبکه اجتماعی آنلاین با سیستمی اداری به معنای موفقیت آن نیست. مهم است که بدانیم علاوه بر مسائل تکنیکی و زیرساختی درون یک شبکه اجتماعی چه می‌گذرد؛ و این محقق نمی‌شود مگر با استفاده از روش تحلیل شبکه اجتماعی. با استفاده از علم شبکه اجتماعی است که می‌توانیم عوامل پشت پرده تحركات اجتماعی را شناسایی کرده و به نتایج علمی و راه‌کارهای علمی متناسبی دست یابیم.

تحلیل شبکه اجتماعی SNA را می‌توان «به‌مثابه مطالعه روابط انسانی بر مبنای نظریه گراف» توصیف کرد (واسرمن و فاست، ۱۹۹۴؛ وتوات و کوزنتسو، ۲۰۱۱). تمرکز تحلیل شبکه‌ی اجتماعی میان - و نه درون - افراد است. در حالی که روش‌های سنتی تحقیق علوم اجتماعی مانند پیمایش‌ها، بر افراد و ویژگی‌هایشان تمرکز می‌کنند، توجه ویژه بر پیوندهایی که افراد را به هم متصل می‌کنند علاوه بر کیفیت‌ها و توانایی‌های درون آن‌ها از ویژگی‌های دانشمندان شبکه است. این تغییر در تمرکز از داده‌های خصوصیتی به داده‌های رابطه‌ای، به نحوی چشمگیر بر چگونگی جمع‌آوری، نمایش و تحلیل داده‌ها اثر گذاشته است. چشم‌انداز شبکه به مجموعه‌های پیوندها میان یک جمعیت می‌نگرد و سنجش‌هایی می‌سازد که موقعیت هر فرد یا نهاد را درون ساختار تمام روابط شبکه، توضیح می‌دهد. موقعیت یا مکان یک شخص یا گره در رابطه با تمام دیگران در تحلیل شبکه اجتماعی مفهومی ابتدایی است.

در تبیین شبکه «دانستند چه کسی» اغلب مهم‌تر از «دانستن چه طور» است. رویکردهای شبکه‌ای ملاحظه کرده‌اند مردم متفاوت در اوضاع و موقعیت‌های اجتماعی مشابه، اغلب به شکل‌هایی مشابه عمل می‌کنند (واسرمن و فاست، ۱۹۹۴؛ هانس و دیگران، ۲۰۱۰).

وظیفه عمومی دیگر تحلیل شبکه اجتماعی، کشف توده‌ها و زیرمجموعه‌های گره‌هایی^{۱۴} است که نقش‌هایی مشابه را بازی می‌کنند یا جایگاهی به خصوص را در یک شبکه اشغال کرده‌اند (واسرمن و فاست، ۱۹۹۴).

این رویکرد سبب به دست آوردن مفهومی مرکزی می‌شود، روابطمان کنار هم بودنمان، مشخص می‌کند ما که هستیم و چگونه کنش می‌کنیم. شخصیتمان، تحصیلاتمان، گذشته‌مان، نژادمان، قوممان، همه با الگوی روابطمان کنش متقابل دارند و نشان‌هایی پاک ناشدنی بر آن می‌زنند.

بنابراین با مشابه و مطالعه این الگوها می‌توانیم سؤال‌های بسیاری را درباره جامعه‌مان پاسخ دهیم (وتوات و کوزنتسو، ۲۰۱۱).

۳-۱ ساختار شبکه‌ای اخبار منتشرشده در سایت بالاترین

پس از جمع‌آوری داده‌ها از وب‌سایت بالاترین، برای رسم گراف و تحلیل شبکه به وجود آمده چهار مرحله پیمایش شد که برای سهولت دسترسی و تحلیل اطلاعات به هر گره یک کد یکتا اختصاص داده شد. سطح اول تحت عنوان الگوی خبر-گره پیمایش شد. این مرحله به میزان فعالیت کاربران در بازه زمانی انتخاب شده برای پژوهش، روزهای پرکار (روزهای حساس) و در نهایت رابطه حوادث و میزان فعالیت کاربران در وب‌سایت بالاترین می‌پردازد. در این مرحله نخست اخبار به عنوان یک (گره) در نظر گرفته و بدین ترتیب گره‌های کامنت، لایک و کلیک (که برای هر خبر منتشرشده در سایت بالاترین مشخص است) به عنوان نوده‌های این گره در نظر گرفته شدند. ارتباط میان این گره‌ها از نوع جهت‌دار و وزن‌دار بوده که وزن هر یال را تعداد کامنت، لایک و کلیک تعیین می‌کند.

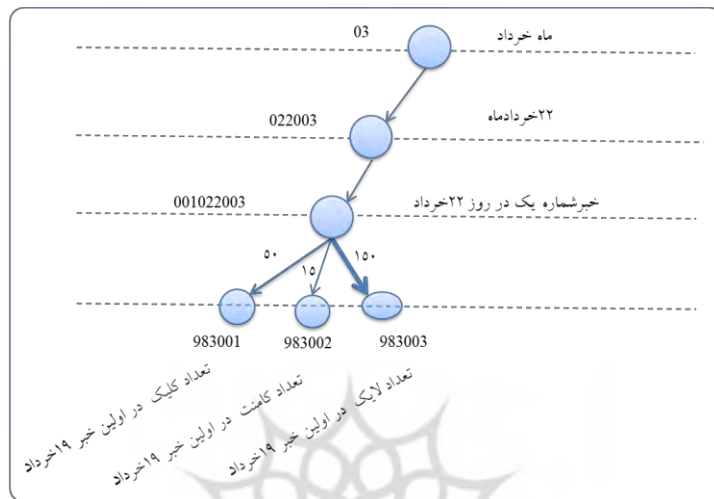

سپس به هر گره خبر یک شناسه ۹ رقمی یکتا تخصیص داده شده است، سه رقم اول آن مربوط به شماره خبر، سه رقم دوم بیانگر روز انتشار خبر و سه رقم سوم نیز ماه انتشار را نشان می‌دهد. به عنوان مثال «۰۰۱۰۰۱۹۰۰۳» به معنی «خبر شماره یک در روز ۱۹ ماه خرداد» است.

در مرحله دوم به تیترا اخبار منتشر شده در هر روز شماره یکتای واحد داده شد. بدین ترتیب هر تعداد اخبار منتشر شده در یک روز مشخص در سایت بالاترین به عنوان وزن یال‌ها به آن گره متصل شد. این گره‌ها دارای یک شناسه ۶ رقمی اختصاصی هستند. سه رقم اول این شناسه روز و سه رقم دوم ماه فعالیت را نشان می‌دهند. به عنوان مثال «۰۱۹۰۰۳» به معنی «روز ۱۹ ماه خرداد» است.

در این مرحله سوم، تمامی روزها نیز به ماه‌های مربوطه متصل شده‌اند. گره مربوط به ماه نیز یک شناسه ۲ رقمی است.

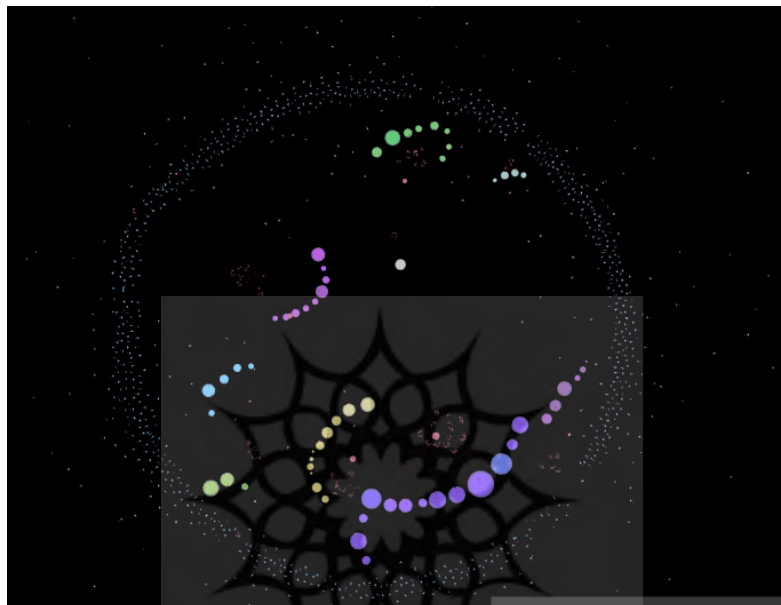
بر این اساس ما به یک درخت چهار سطحی رسیدیم. که در سطح صفر گره‌های مربوط به ماه، سطح یک گره‌های مربوط به اخبار در هر روز، سطح دو مجموع اخبار در یک روز منتشر شده و در سطح سه تعداد کلیک، لایک و کامنت مشاهده می‌شود. همان‌طور که در شکل مشاهده می‌شود هر خبر سه ورودی خواهد داشت. این ورودی‌ها شامل تعداد کلیک، کامنت و لایک خواهد بود که همان برگ‌های درخت است. از آنجا که برگ‌ها شامل سه گونه‌ی «کلیک»، «کامنت» و «لایک» هستند، به هر برگ‌ها یک کد ۶ رقمی تخصیص داده شد که سه رقم اول این شناسه کد خبر و سه رقم دوم نوع برگ را تعیین می‌کند. سه رقم اول از ۰۰۱ شروع شده و به ۹۸۵ ختم می‌گردد که تعداد کل اخبار منتشره در بازه زمانی مورد نظر را نشان می‌دهد. سه رقم دوم نیز از ۰۰۱ شروع شده و به ۰۰۳ ختم می‌گردد، به ترتیب مبین کلیک، کامنت و لایک می‌باشند. بنابراین پژوهش ما در سطح صفر ۸ گره شامل (ماه‌های خرداد، تیر، مرداد، شهریور، مهر، آبان، آذر، دی و بهمن) است، در سطح یک حاوی ۲۴۰ گره، سطح دو ۹۸۵ گره و سطح سه ۲۹۵۵ برگ است. شکل شماره ۵ یک شاخه از ساختار کلی شماره‌گذاری گره‌های ماه، روز، خبر و برگ را نشان می‌دهد.

شکل شماره ۵ ساختار کلی شماره گذاری گره‌های ماه، روز، خبر و برگ

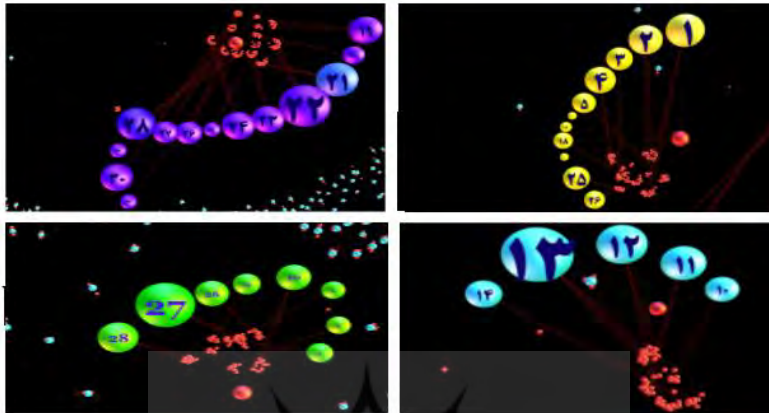
۳-۲ گراف حاصل شده از فعالیت سایت بالاترین

پس از انجام شماره گذاری و ترسیم گراف با استفاده از یکی از نرم‌افزارهای تحلیل شبکه اجتماعی، به تحلیل این گراف می‌پردازیم. شکل شماره ۶ شمای کلی اخبار منتشره در سایت بالاترین از تاریخ ۱۹ خرداد ۱۳۸۸ تا ۲۲ بهمن ۱۳۸۸ را نشان می‌دهد. برای تشخیص راحت‌تر فعالیت صورت گرفته در هرماه و به منظور خوانا بودن گراف، زیر درخت مربوط به هرماه را با یکرنگ منحصر به فرد جدا کردیم. درخت مربوط به هرماه را با یکرنگ منحصر به فرد جدا کردیم.

شکل شماره ۶- شمای اخبار منتشر شده در سایت بالاترین از تاریخ ۱۹ خرداد تا ۲۲ بهمن ۱۳۸۸

شکل شماره ۷ گراف میزان فعالیت کاربران در سایت بالاترین را به تفکیک چهار ماه درنمایی واضح‌تر نشان می‌دهد. ماه خرداد (بنفش) ماه تیر (زرد) ماه شهریور (سبز) و ماه آبان (آبی رنگ). آن چنان که از تصویر گراف مربوط به ماه خرداد مشهود است در این ماه شاهد سه بیشینه فعالیتی (۲۲، ۲۸ و ۳۰ خرداد) و سه کمینه فعالیت (۳۱، ۲۹، ۲۵) هستیم. گراف مربوط به ماه تیر انسجام بیشتر فعالیت کاربران را نشان می‌دهد همان‌طور که از شکل مشاهده می‌شود بیشینه فعالیت‌ها از اول تیرماه، شروع شده است و تا روز ۱۴م این ماه ادامه دارد. و پس از آن در تاریخ ۱۸م، ۲۵ و ۲۶ تیرماه با گره‌های بزرگتری رو به رو هستیم. گراف اخبار شهریور ماه تنها دو بیشینه فعالیت در ۱۰ و ۲۷م را نمایش می‌دهد و در نهایت در ماه آبان شاهد شروع فعالیت کاربران از ۱۰ آبان هستیم که این افزایش سعودی تا روز ۱۳ آبان ادامه دارد و پس از آن با سرعت قابل توجهی کاهش یافته است.

شکل شماره ۷- گراف میزان فعالیت کاربران سایت بالاترین به تفکیک ماه‌های خرداد، تیر، آبان و شهریور

۳-۳ تحلیل داده

در ادامه به تحلیل گراف به دست آمده از سایت بالاترین با استفاده از علم تحلیل شبکه‌های اجتماعی به تفکیک ماه می‌پردازیم:

خرداد ماه: بیشینه فعالیت‌های خردادماه از ۲۰، ۲۶ و ۲۹ام شروع شده و در ۱۲۵ام و ۳۱ام همان ماه به اتمام رسیده است. با نگاهی به اتفاقات آن ایام تطابق این بیشینه فعالیت با التهابات پس از انتخابات کاملاً مشهود است. ۲۲ خرداد روز برگزاری انتخابات در ایران و آغاز اعتراضات خیابانی، روز ۲۸ خرداد تجمع هواداران میرحسین موسوی یکی از کاندیداهای معترض در نتایج انتخابات و رهبر جنبش سبز در میدان امام خمینی (ره) و تبلیغات گسترده برای عدم شرکت در نماز جمعه ۲۹ خرداد (که به امامت آیت‌الله خامنه‌ای برگزار می‌شد) و روز ۳۰ خرداد آغاز درگیری‌های مسلحانه (قتل ندا آقا سلطان، حمله به پایگاه مقاومت بسیج، آتش زدن مسجد لولاگر و...) بود (زینال پور، ۱۳۸۸). کوچک شدن گره‌ها در روزهای ۲۹ خرداد و ۳۱ خرداد حکایت از فعالیت میدانی کاربران در محیط حقیقی دارد. چرا که در این روزها تجمعات اعتراضی انجام شده است

تیرماه: گراف اخبار منتشره در تیرماه انسجام فعالیت کاربران از روز مرگ ندا آقا سلطان نشان می‌دهد. این انسجام تا چهارمین روز ماه تیر ادامه دارد و پس از آن شاهد دو بیشینه در روز ۲۵ و ۲۶ تیرماه هستیم.

روز یکم تیرماه تجمع ۳۰۰ هزار نفری هواداران میرحسین موسوی در میدان هفت‌تیر، روزهای دوم تیرماه تعطیلی بازار طلافروشان در تهران و اعلام سه روز عزای عمومی برای کشته‌شدگان توسط آقای منتظری و نیز روز ۳ تیرماه تجمع مقابل مجلس با حضور میرحسین موسوی و چند تجمع در شهر تهران و تبلیغات گسترده برای تجمع در روز ۴ تیرماه در بهشت‌زهرا گزارش شده است (زینال پور، ۱۳۸۸). همچنین دو بیشینه دیگر یعنی روزهای ۲۵ و ۲۶ تیرماه روزهای اطلاع‌رسانی برای حضور حداکثری هواداران در نماز جمعه تهران که به اقامه آقای‌هاشمی رفسنجانی برپا می‌شد است. ۱۸ تیرماه به مناسبت سالروز واقعه کوی دانشگاه در سال ۷۸ نیز مورد حمایت جنبش سبز درآمد، به استناد گزارش‌ها و مستندات خبری از تجمعات میدانی در روز ۱۸ تیرماه، تجمعات پراکنده‌ای در حدود ۱۰۰ نفر در حوالی میدان انقلاب اسلامی تهران انجام شد که با برخورد پلیس و نیروی انتظامی همراه شد (زینال پور، ۱۳۸۸).

اگر بتوان تجمع ۱۰۰ نفری میدان انقلاب را دلیل موجهی برای کاهش فعالیت کاربران در اینترنت در روز ۱۸ تیر پذیرفت اما افت شدید فعالیت در روزهای قبل و بعد از این روز قابل قبول نیست و می‌بایست روز ۱۹ تیرماه و نیز ۱۷ تیرماه روزهای پرکار با بیشینه فعالیت زیاد و گره‌های بزرگ‌تر می‌بودند چراکه یک روز قبل از تجمع کاربران به تبلیغ و حمایت از تجمع و روز قبل از آن نیز به انتشار وقایع آن روز می‌پرداختند. از طرف دیگر افت شدید فعالیت در نیمه دوم و سوم این ماه با توجه به‌روز بیشینه‌های فعالیت در اوایل و اواخر ماه و نیز سالروز ۱۸ تیر که فرصت مناسبی برای فعالیت‌های میدانی و رسانه‌ای این جنبش بود، چند فرضیه متصور می‌شود: اول آنکه ممکن است دولت برای دفاع از اثبات خود بازداشت فعالین سایبری و کاهش سرعت اینترنت را اتخاذ کرده باشد؛ اما بیشینه فعالیت‌ها در نیمه اول و روزهای پایانی این ماه این فرضیه را رد می‌کند.

مردادماه: ۸ مرداد روزی است که میرحسین موسوی و هوادارانش در بهشت‌زهرا تجمع کردند (زینال پور، ۱۳۸۸). طبیعتاً این تجمع نیاز به اطلاع‌رسانی قبل و انتشار وقایع در روز آتی است؛ اما شاهد شوک فعالیت در روز ۸ام یعنی روز واقعه، هستیم و ۹ مرداد با گره‌ای کوچک‌تر حکایت از کاهش فعالیت اینترنتی در انتشار آنچه در بهشت‌زهرا رخ داد هستیم.

اما ۱۲ مردادماه روز تنفیذ ریاست جمهوری است و جنبش از هواداران خواسته است طی تجمعی در مقابل دفتر آقای شاهرودی^{۱۵} واقع در خیابان ولیعصر اعتراض خود را به سمع و نظر رئیس قوه قضاییه برسانند (زینال پور، ۱۳۸۸). گره مربوط به ۱۱ مردادماه (یک روز قبل از تنفیذ) بزرگ‌تر از روز ۱۲ مرداد است. با نگاهی به تیتراژ اخبار منتشرشده در سایت بالاترین شاهد اطلاع‌رسانی بیانیه میرحسین مبنی بر تقلبی خواندن دادگاه‌های بازداشت‌شدگان در تجمعات و نیز اطلاع‌رسانی جهت تجمع اعتراضی نسبت به تنفیذ روز آینده هستیم. بنابراین دیده می‌شود که فعالیت کاربران یک روز قبل از تجمع صورت گرفته است و روز تجمع گره کوچک‌تر حکایت از کاهش فعالیت کاربران در این روز دارد و احتمال حضور میدانی کاربران اینترنتی در سطح شهر است.

گره روز ۱۴ مرداد کمی بزرگ‌تر از دو روز قبل است اما نکته حائز اهمیت اندازه‌های گره‌ها در روزهای ۱۲، ۱۳، ۱۴، ۱۵ مرداد است که انسجام و پیوستگی میزان فعالیت و حضور کاربران اینترنتی را نشان می‌دهد. روز ۱۴ مرداد بازار بزرگ تهران به‌صورت نیمه تعطیل درآمد، مدیر وب‌سایت خبری قلم نیوز دستگیر شد. و میرحسین موسوی به مناسبت روز جوان با جمعی از هواداران دیدار کرد. همچنین در این روز تجمعات میدانی با کاهش حضور هواداران نسبت به ماه‌های اخیر ادامه داشت. اگر کاهش فعالیت کاربران در روزهای پس از ۱۶ مرداد با توجه به حضور میرحسین به مناسبت نیمه شعبان در اصفهان و آزادی دو تن از دستگیرشدگان بود را از بین رفتن هیجان‌ات کاذب در بین کاربران اینترنتی و نیز بالا رفتن شمار دستگیرشدگان ندانیم، بی‌شک این فرض متصور می‌شود که ریزش و کاهش حامیان و هواداران این جنبش در ماه سوم از فعالیتشان، رابطه مستقیمی به برگزاری دادگاه‌های علنی دستگیرشدگان اصلی و طراحان طرح تقلب در انتخابات و اعترافات ایشان مبنی بر صحت انتخابات است. به‌طوری‌که فعالیت کاربران تا پایان این ماه به‌صورت قابل‌توجه‌ای کاهش یافته است.

شهریورماه: آن‌چنان که از شکل شماره ۶ مشهود است در شهریور ماه شاهد تنها دو بیشینه فعالیت (۱۰، و ۲۷ شهریور) هستیم. با مرور وقایع و اخبار منتشره در شهریورماه

۱۵ آیت الله سید محمود هاشمی شاهرودی از سال ۱۳۷۸ تا ۱۳۸۸ ریاست قوه قضاییه جمهوری اسلامی را برعهده داشت.

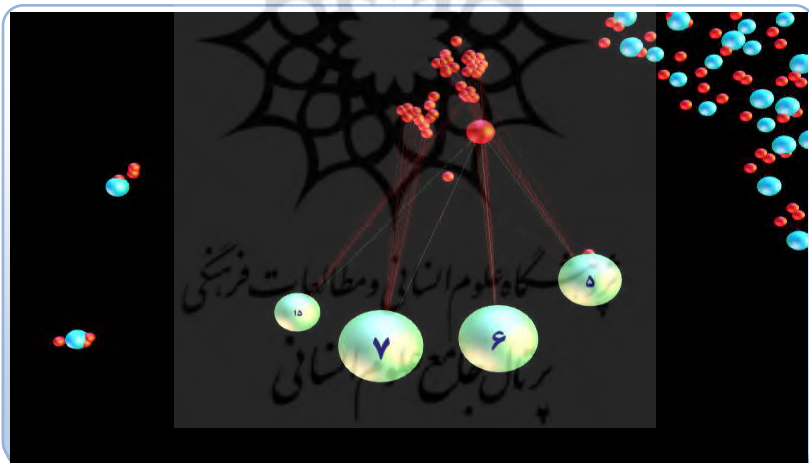
به فراهم بودن آنچه بین فعالین خبری خوراک برای انتشار نامیده می‌شود پی می‌بریم. شهریورماه با آغاز به کار سایت میرحسین موسوی^{۱۶} شروع می‌شود، آغاز به کار صفحه‌های مهم فیس‌بوک از جمله صفحه آقای منتظری و نیز به‌روز شدن وبلاگ آقای ابطی از زندان در روزهای سوم و چهار شهریورماه اتفاق می‌افتد (ثابتی، ۱۳۸۹). شهریور نیز میرحسین موسوی در ختم سعیده پور آقایی، از کشته‌شدگان حوادث پس از انتخابات در مسجد قلعهک تهران شرکت کرد؛ اماگره‌های مربوط به‌روزهای پس از ۴ شهریور تا ۱۰ام این ماه بسیار کوچک است و این نشان‌دهنده عدم فعالیت کاربران اینترنتی در این روزها و عدم استفاده از خوراک خبری است.

اما ۱۰ام شهریور با شوک فعالیتی روبه‌رو هستیم این روز مربوط به احضار مهدی کروبی به دادگاه و نیز فراخوان سخنرانی محمد خاتمی در لیالی قدر است (ثابتی، ۱۳۸۹). همچنین خبری مبنی بر دفن ۴۴ نفر در بهشت‌زهره در بین کاربران اینترنتی منتشر شد. روزهای پایانی نیمه اول شهریور اخباری مبنی بر کشته‌شدگان، دستگیرشدگان و ربوده‌شدگان حامیان جنبش و نیز طرح ادعای آقای کروبی مبنی بر تجاوز به دستگیرشدگان در زندان کهریزک خوراک خبری خوبی برای جنبش بود؛ اما گراف مربوط به این ماه نشان‌دهنده کاهش فعالیت کاربران در این روزها است.

۲۷ شهریور روز قدس، بیشینه فعالیت در این ماه است، در این روز میرحسین موسوی، مهدی کروبی و محمد خاتمی و هواداران جنبش در راهپیمایی روز قدس شرکت کرده و شعار «نه غزه نه لبنان جانم فدای ایران» متولد شد (ثابتی، ۱۳۸۹). اگر این فرض متصور شود که جنبش برای ادامه فعالیت خود از مناسبت‌های سال استفاده می‌کند، پس می‌بایست روزهای پس از ۲۷ شهریور نیز به انتشار وقایع می‌پرداخت اما روز پس از ۲۷ شهریور شاهد کاهش فعالیت کاربران اینترنتی تا ۱۵امین روز ماه بعد هستیم.

مهرماه: آنچه که از گراف مشهود است ماه مهرماه بی‌مهری به جنبش بوده است چراکه فعالیت‌های جنبش در هفته اول این ماه که با آغاز دانشگاه‌ها و مدارس همراه بوده است، طی اخباری مبنی بر تولد میرحسین موسوی و بزرگداشت این روز می‌چرخد. بنا بر

فراخوان‌های قبلی تعدادی از شبکه‌های خبری خارجی و برخی سایت‌های داخلی، هفتم مهرماه که تنها بیشینه فعالیت کاربران اینترنتی در این ماه است، سالروز تولد میرحسین موسوی اعلام شده بود؛ اما با انتشار عکس شناسنامه وی در روز ثبت‌نام کاندیداتوری در وزارت کشور که ۱۱ اسفندماه را به عنوان سالروز تولد وی نشان می‌داد، عملاً فراخوان‌های گرامیداشت این روز اعتبار خود را از دست داد (ثابتی، ۱۳۸۸) و هم‌چنین در روزهای ۱۴ مهر و ۲۱ مهرماه نیز که به ترتیب سالروز تولد مهدی کروبی و محمد خاتمی اعلام شده بود، عملاً اتفاقی به وقوع نپیوست. پس از ۷ مهر تنها یک گره قابل‌رؤیت دیگر به چشم می‌خورد که آن روز یعنی ۱۵ مهرماه در دانشکده فنی دانشگاه تهران تجمع دانشجویی رخ داده است.

شکل شماره ۸- گراف میزان فعالیت کاربران سایت بالاترین در ماه مهر

آبان ماه: در آبان ماه این ماه نیز بیشینه فعالیت مربوط به روز ۱۳ آبان است. با مشاهده به گراف آبان ماه در شکل شماره ۷ و نیز شکل شماره ۹ که بخشی از نمودار مربوط به فعالیت کاربران در وبسایت بالاترین است، آغاز دور جدید فعالیت کاربران در اینترنت را از ۱۰ آبان ماه خواهیم دید که این امر تا روز ۱۳ آبان ادامه داشته و پس از آن با سیر نزولی مواجه شده است.

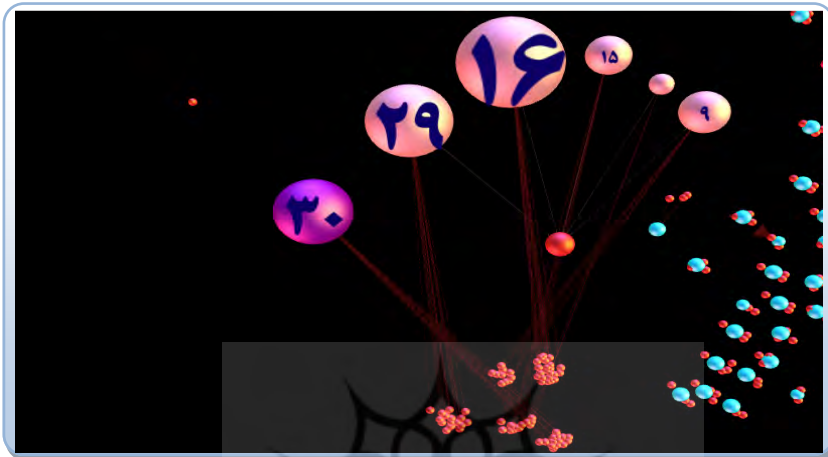
با نگاهی به اتفاقات آن ایام تطابق این سیر صعودی و سپس نزولی این جریان، کاملاً مشهود است. ۱۳ آبان سالگرد بزرگداشت روز دانش‌آموز است. تیتراخبار جمع‌آوری شده از وبسایت بالاترین از تبلیغات گسترده برای شرکت در تجمع روز دانش‌آموز و سردادن شعار «نه غزه، نه لبنان، جانم فدای ایران» حکایت دارد.

با توجه به اتفاقات روز اول و سوم آبان مبنی بر ورود مهدی کروبی در نمایشگاه مطبوعات تهران و تعرض به وی توسط مخالفان و نیز عدم اجازه به ورد علیرضا بهشتی در سومین روز از این ماه به نمایشگاه (ثابتی، ۱۳۸۹)، می‌بایست شاهد فعالیت رسانه‌های بیشتری در این روزها می‌بودیم؛ اما آنچه از فعالیت‌های کاربران در توئیتر و بالاترین دیده می‌شود حضور حداقلی کاربران در اینترنت است.

شکل شماره ۹ بخشی از نمودار تعداد اخبار منتشره در آبان ماه ۱۳۸۸

اگر روند ۵ روزه صعود و نزول فعالیت کاربران را دلیلی بر ناامیدی و یا کاهش طرفداران جنبش ندانیم، دلیلی غیر موج هیجانی بر فعالیت‌های میدانی و نیز اینترنتی کاربران وجود نخواهد داشت. چراکه در آن ایام شاهد بیشتر شدن سرعت اینترنت توسط دولت هستیم.

شکل شماره ۹- گراف میزان فعالیت کاربران سایت بالاترین در ماه آذر

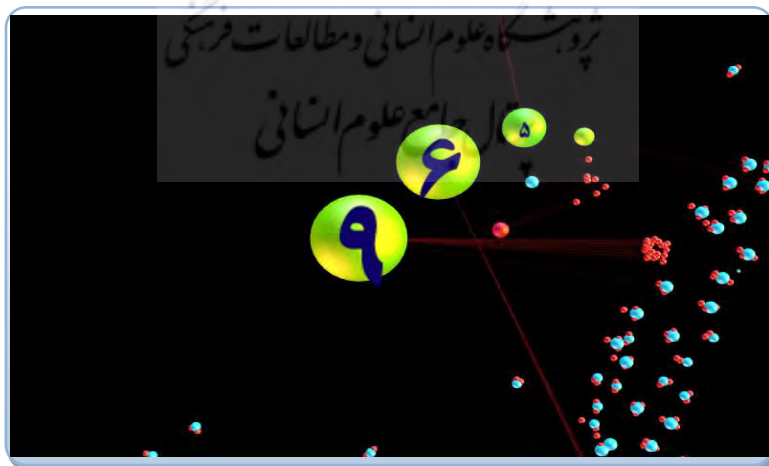
آذرماه: در آذر ماه نیز شاهد سه بیشینه فعالیتی هستیم. همان طور که در شکل شماره ۹ مشاهده می شود این بیشینه فعالیت ها که از ۱۶م شروع و به ۳۰م ماه ختم می شود، نشان می دهد که فعالیت بیشتر کاربران در نیمه دوم ماه بوده است و نیمه اول ماه با توجه به کاهش فعالیت در آبان ماه در تعطیلی به سر می برده است. با نگاهی به اتفاقات آن ایام تطابق این بیشینه فعالیتی با روزهای مهم ماه کاملاً مشهود است. همان طور که در گره های گراف در شکل شماره ۷ مشاهده می کنیم فعالیت کاربران از ۹ آذرماه مطابق با انتخاب شدن زهرا رهنورد همسر میرحسین موسوی به عنوان سومین متفکر برتر سال ۲۰۰۹ جان تازه ای به خود گرفت. اگر نخواهیم این روز و فعالیت کاربران در این روز را شور هیجانی بنامیم، کاهش فعالیت در روزهای پس از ۹ آذر دلیلی است بر انفعال کاربران و یا عدم داشتن انسجام حامیان این جنبش پس از ۶ ماه فعالیت.

گراف ماه آذر در شکل ۹ و نیز شکل شماره ۱ سیر نزولی فعالیت کاربران از ۹ آذر تا ۱۵م این ماه را نشان می دهد و سپس ۱۵ آذر یعنی یک روز قبل از واقعه روز دانشجو، شاهد یک شوک در نمودار هستیم. ۱۶ آذر به رسم هر ساله تجمعی به مناسبت پاسداشت شهدای روز دانشجو برگزار می شود. این تجمع در سال ۸۸ متفاوت تر برگزار شد. فیلم

کوتاهی از سیمای ایران و نیز شبکه‌های اجتماعی پخش شد که در آن تصویر نیم‌سوخته‌ای از بنیان‌گذار جمهوری اسلامی بر روی زمین به چشم می‌خورد. تصویر این حرکت و قبیح تقریباً ۱۲۵۴ بار از «رسانه ملی» به نمایش درآمد به همین مناسبت در ۲۷ آذر یک راهپیمایی در محکومیت توسط مردم برگزار شد (زینال پور، ۱۳۸۸).

کوچک بودن گره در روز ۲۷ آذر احتمالاً حکایت از بایکوت خبری و عدم حمایت از راهپیمایی اعتراضی نسبت به آتش زدن عکس بنیانگذار جمهوری اسلامی توسط حامیان جنبش داشت. علاوه بر انتشار تصویر اهانت به امام خمینی تصویر شاخص در ۱۶ آذر ۸۸ که در رسانه‌های اجتماعی منتشر شد، عکسی از یک فعال دانشجویی معترض دستگیر شده بود که با مقنعه و چادر منتشر شد. به پیشنهاد یک خبرنگار حامی جنبش، مردان بسیاری از سراسر دنیا با مقنعه و روسری عکس گرفتند و آن را در اینترنت منتشر کردند. نام این موج را «من مجید هستم» در حمایت از مجید توکلی گذاشتند.

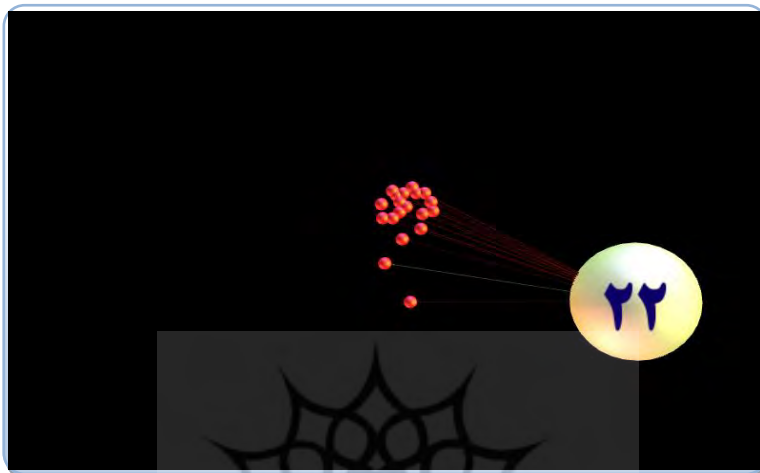
پس از بزرگداشت روز ۱۶ آذر فعالیت کاربران سیر نزولی به خود می‌گیرد. جنبش به دنبال بهانه‌ای است تا بار دیگر کاربران اینترنتی را فعال کند ۲۹ آذرماه فرصتی است برای اطلاع‌رسانی و تجمع به مناسبت فوت آقای منتظری.

شکل شماره ۱۰- گراف میزان فعالیت کاربران سایت بالاترین در ماه دی

دی ماه: اگر پیوستگی دو ماه آذر و دی را در گراف شکل شماره ۶ مشاهده کنیم، افت فعالیت کاربران را در روز ۳۰ آذر یعنی روز تشییع جنازه آقای منتظری تا ۴ دی خواهیم دید. در بالا به بررسی چرایی عدم فعالیت هواداران جنبش در روزهای آذرماه پرداختیم و نیز گفتیم که جنبش سبز به دنبال دلیل و بهانه‌ای برای باز فعالیت بود؛ بنابراین تشییع آقای منتظری از حامیان جنبش، فرصت مناسبی برای فعالیت دوباره کاربران اینترنتی بود، اما پس از ۳۰ آذرماه کاهش فعالیت مشاهده می‌شود. همچنین مرور اخبار اجتماعات گسترده مردم قم، اصفهان و شهرهای دیگر را مبنی بر حتک حرمت به نظام جمهوری اسلامی و آتش زدن عکس بنیان‌گذار جمهوری در روزهای ماه آذر عنوان می‌کند (ثابتی، ۱۳۸۹) بنابراین عدم فعالیت کاربران را شاید بتوان بایکوت خبری فرض کرد؛ اما روزهای ۵ دی که مصادف با شب عاشورا است، مراسمی با سخنرانی محمد خاتمی انجام می‌شود که آن مراسم با تشویق سوت و کف حضار همراه می‌شود. (ثابتی، ۱۳۸۹). گراف نشان می‌دهد که فعالیت اینترنتی کاربران آغاز شده است و تیترا اخبار تشویق حامیان و هواداران جنبش را به حضور در روز عاشورا در بر دارد. ۶ ام دی‌ماه مصادف با روز عاشورا است. این روز با سوت و کف طرفداران میرحسین مواجه می‌شود، همچنین چند خرابکاری و حمله به خیمه‌های عزاداران حسینی، آتش زدن خیمه و پرچم‌ها، دستگیری چند تن از اصلاح‌طلبان، حضور فائزه هاشمی و قتل مشکوک یکی از نزدیکان میرحسین مواجه است (ثابتی، ۱۳۸۹) اما روز ۷ دی فعالیت اینترنتی کاربران به یک باره کم می‌شود.

بهمن ماه: و در نهایت آن‌گونه که سیر نشان می‌دهد جنبش پس از دی ماه ۸۸ از صحنه جامعه حذف شد به طوری که در بالاترین جز تعدادی انگشت شمار خبری منتشر نگردید

شکل شماره ۱۱- گراف میزان فعالیت کاربران سایت بالاترین در ماه بهمن

۴- نتیجه گیری

در نهایت آنچه گفتیم و بررسی کردیم، نشان می‌دهد که بر خلاف فرض‌هایی که تا کنون از جانب پژوهشگران مطرح شده است، نباید این فرض را بدیهی تلقی کرد که رسانه‌های اجتماعی به خودی خود دارای توان تغییرات سیاسی هستند. علی‌رغم اینکه نظریه پردازان جنبش‌های اجتماعی معاصر همچون مانوئل کاستلز، رسانه‌های نوین و شبکه‌های اجتماعی تحت وب را ابزار اصلی و پیش‌راننده دانسته‌اند، ولی این ابزارها چاقوی دولبه‌ای هستند که ممکن است خود باعث فروکش کردن حرارت جنبش‌ها بشوند. کاستلز و دیگر دانشمندان علوم اجتماعی معاصر همواره درصدد معرفی اینترنت و پلتفرم‌های بی‌سیم به‌عنوان نقش‌فزاینده و تسهیل‌کننده در جنبش‌های اجتماعی مانند وال‌استریت، مصر و... بوده‌اند. وی از شبکه‌های اجتماعی دیجیتالی مبتنی بر اینترنت و پلتفرم‌های بی‌سیم، به‌عنوان ابزارهای اساسی برای بسیج، سازماندهی، هم‌اندیشی، هماهنگی و تصمیم‌گیری یاد می‌کند. اما در نمونه جنبش اعتراضی سبز در ایران، علی‌رغم افزایش چشم‌گیر کاربران در شبکه اجتماعی و فعالیت چند برابر نسبت

به روزهای نخست شروع جنبش، حضور میدانی کنشگران رفته رفته کم رنگ تر و تا افول کامل جنبش ادامه داشت.

بهتر است بار دیگر نگاهی به شکل شماره ۲ ببینیم. همان طور که در متن توضیح داده شد پس از تاریخ ۲۶ تیرماه، فعالیت های مجازی جنبش افزایش پیدا می کند. در این ایام، کوچک ترین خبر و اتفاقی، موجی از تولید محتوا متنی و چند رسانه ای را به دنبال داشته و با کامنت، لایک، کلیک و باز انتشار مورد توجه دیگران قرار می گیرد. نکته ی مهم در این زمان، تغییر احساس و وظیفه اعضا نسبت به جنبش است. در مرحله قبل هر کس به تنهایی حضور خود را در متن تجمعات غنیمت شمرده و با سر دادن شعاری هایی چون "ما همه با هم هستیم" روح جمعی را در خود تقویت می کردند. اما از تاریخ ذکر شده به بعد، افراد شروع به نوشتن این شعارها کردند. شعاری که با فریاد زدن آن شور و هیجانی در جنبش خیابانی ایجاد می کرد، این بار در محیط های مجازی با نوشتن آن، مانند آبی بر آتش، شعله های اعتراضات را از کف خیابان، به کدهای صفر و یک مجازی تبدیل کرد. در همین نقطه بود که اسلکتیویسیم^{۱۷}، دوره کودکی خود را در جنبش سبز ایران آغاز کرده، و در روزهای ۱۳ آبان، ۱۶ آذر و ۲۲ بهمن دوره بلوغ خود را گذرانید.

آنچه شکل شماره ۲ نشان داد، حداکثر فعالیت اینترنتی در روزهای مهم و حداقل فعالیت ها در روزهای بعد و یا قبل از روز واقعه است در حالی که باید این اقدام فعالین اینترنتی برعکس رقم می خورد. این نشان می دهد که شبکه های اجتماعی مورد بررسی این پژوهش به هیچ وجه تسهیل گر نیستند. این عدم تسهیل گری را می توان ناشی از دو دلیل دانست:

اول آن که ایران با استفاده از تجربه ای که از انقلاب های پیشین مانند اوکراین ۲۰۰۴ و استفاده آن ها از تلفن همراه و ارسال پیامک برای دعوت مردم به ادامه اعتراضات داشت اقدام به قطع سیستم پیامک و پایین آوردن سرعت اینترنت در روزهای محدودی بعد از اعلام نتایج انتخابات کرد. دوم آن که معترضان به جای استفاده از ظرفیت اینترنت برای کنترل و اطلاع رسانی ها مبارزه از طریق کلیک کردن و به

اشتراک‌گذاری را انتخاب نمودند که این همان مبارزه از زیر لحاف و یا مبارزه از طریق کلیک کردن و به اشتراک‌گذاری بود.

در چنین شرایطی مبارزه از طریق کلیک کردن یا **clactivism** به عنوان اشکال نوین مبارزه، تنها در شرایطی می‌تواند معنادار باشد که مابه‌ازایی واقعی در سطح جهان حقیقی، پیدا کند در غیر این صورت تبدیل به اسلکتیویسم^{۱۸} یا مبارزه از زیر لحاف می‌شود. به این ترتیب، زمانی که جریانی اجتماعی در جهان حقیقی شکل نگرفته باشد، و یا این جریان برنامه‌ای منسجم نداشته باشد مبارزه مجازی با هر عنوانی که باشد چیزی غیر از دست انداختن کنش‌های مبارزاتی و لطمه زدن به وجهه مبارزان علیه وضع موجود نیست. در نهایت باید گفت که بالارفتن سطح استفاده از رسانه‌های جدید، الزاماً به بالاتر رفتن سطح کنش‌های آنها منجر نمی‌شود؛ یعنی افزایش استفاده از رسانه‌های مجازی در جامعه، بیشتر منجر به این می‌شود که شهروندان در تشخیص محیط مبارزه دچار اشتباه شوند و به جای حضور در خیابان‌ها و فشار به حکومت، اینترنت را به عنوان محیط کنش انتخاب کنند. در تحلیل نهایی، شبکه‌های اجتماعی کاربران خود را دچار «توهم کنش» یا کنش متوهمانه می‌کنند.

این توهم زمانی که به امری اجتماعی پیوند می‌خورد یا قرار است که فعالیتی مرتبط با آن باشد، در همان ابتدا جدیت خود را از دست می‌دهد و به تعبیری از کاربران، دُن‌کیشوت‌هایی پسامدرن می‌سازد که این بار سوار بر آپدها و گوشی‌ها و لپ‌تاپ‌های خود و مجهز به انواع امکانات ارتباطی، با ژستی صدچندان غیرواقعی و بیهوده، به جنگ آسیاب‌های امروزی یا همان وقایعی می‌روند.

۴-۲-۲- پیشنهادهایی برای کارهای آینده

(۱) با توجه به نتایج به دست آمده و تأیید عدم موفقیت شبکه‌های اجتماعی در ساماندهی اعتراضات اجتماعی در ایران برخلاف نمونه‌های خارجی، می‌بایست

مشخص گردد که مدیریت پایداری اینترنت توسط دولت در این عدم موفقیت چه نقش داشته است؟

(۲) همان‌گونه که اشاره شد اینترنت و خدمات ارتباطی (پیام کوتاه تلفن همراه) در برهه‌هایی از حوادث پس از انتخابات از دسترس کاربران خارج شده بود. از این رو تبیین نقش این مدیریت بر کاهش حضور معترضین در وقایع پس از انتخابات مستلزم تعیین عوامل زیر می‌باشد:

-شناسایی بازه‌های زمانی بلوغ یا افول جنبش‌های اجتماعی

-شناسایی کارکرد ابزارهای ارتباطی مختلف در بلوغ یا افول

جنبش‌های اجتماعی

-شناسایی رویکردهای بهینه‌ی مدیریت ابزارهای ارتباطی در بازه‌های

بلوغ یا افول جنبش‌های اجتماعی

(۳) دولت حسنی مبارک در برهه‌ای از اعتراضات ۲۰۱۰ اینترنت مصر را به طور کلی قطع کرد. ولی پس از مدتی به واسطه فشار ایالات متحده آمریکا مجبور به وصل مجدد آن گردید. موضوعی که می‌تواند به عنوان یک تحقیق دانشگاهی مورد بررسی قرار گیرد، نقش شبکه‌های ملی اطلاعات بر مدیریت حوادث و جریان‌های اجتماعی کشورها می‌باشد.

به عبارت دیگر آنچه که باید مورد بررسی قرار گیرد نقش «مدیریت تام و عدم امکان دخالت قدرت‌های خارجی در بسترهای ارتباطی کشورها» و تأثیر آن بر رصد، جریان‌سازی و پیشگیری از اعتراضات اجتماعی می‌باشد.

(۴) با مروری گذرا بر حوادث بعد از سال ۸۸ به موضوعاتی برخورد می‌کنیم که می‌تواند به عنوان نقیض نتایج حاصله به آنها توجه کرد. اتفاقاتی همچون «ساماندهی سریع و گسترده مردم بعد از فوت مرحوم پاشایی» و یا «تجمع اقشار خاص (مثلا پورشه داران تهرانی) در مکان مشخص» و امثالهم، که بدون شک ابزارهای ارتباطی نقش بسزایی در این ساماندهی ایفا نمودند. اکنون لازم است بررسی شود که چه مؤلفه‌هایی در جامعه تغییر و یا ایجاد گردیده است که برخلاف سال ۸۸ ابزارهای ارتباطی امکان ساماندهی و تقویت تجمعات را فراهم

نموده‌اند. شناسایی این مؤلفه‌ها نقش بسزایی در مدیریت دولت‌ها بر اسلکتیویزم جامعه خواهد داشت.

فهرست منابع:

۱. امینی، پرویز، (۱۳۸۹)، جامعه شناسی ۲۲ خرداد، مشهد، مرکز پژوهش‌های فرهنگی و اجتماعی
۲. بروگمن، یرون، (۱۳۹۳)، درآمدی بر شبکه‌های اجتماعی. ترجمه: خلیل. میرزایی. تهران، نشر جامعه شناسان
۳. ثابتی، امیرحسین، (۱۳۸۹)، روز شمار هشت ماه نبرد مقدس، تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی
۴. زینال پور، خسرو، (۱۳۸۸)، مستند ترور حقیقت، کارگردان: قاسم، بخشی. تهیه کننده: مرکز گسترش سینمای مستند و تجربی
۵. سردارنیا، خلیل‌الله (۱۳۸۸)، «اینترنت، جنبش اجتماعی و بسیج اعتراضات»، فصلنامه پژوهش‌های ارتباطی، سال شانزدهم، شماره ۴، زمستان.
۶. شریف، منصور، (۲۰۱۰)، انقلاب فیسبوکی، کفایه، مبارزه برای دموکراسی و حکومت خوب در مصر، مرکز بین الملل مبارزه با خشونت
۷. صادقی، میرمحمد (۱۳۹۱)، بررسی چگونگی جریان اطلاعات ادبی در شبکه اجتماعی آنلاین فیس بوک، فصلنامه فرهنگ ارتباطات، شماره ۳
۸. طالب پور، روح‌الله، مسعود مطلبی و احسان مهرافروز، (۱۳۹۲)، شبکه‌های اجتماعی و نقش آنها در بروز تحولات سیاسی اجتماعی خاورمیانه، اولین کنفرانس ملی نوآوری در مهندسی کامپیوتر و فناوری اطلاعات، تنکابن، مؤسسه آموزش عالی شفق
۹. کاستلز، مانوئل (۱۳۹۳)، شبکه‌های خشم و امید: جنبش‌های اجتماعی در عصر اینترنت، ترجمه مجتبی قلی پور، تهران، نشر مرکز
۱۰. کاستلز، مانوئل (۱۳۸۰)، عصر اطلاعات: اقتصاد، جامعه و فرهنگ پایان هزاره، ترجمه: احدعلیقیان، افشین خاکباز. تهران، انتشارات طرح نو
۱۱. مشیرزاده، حمیرا (۱۳۸۱)، درآمدی نظری بر جنبش‌های اجتماعی، تهران: پژوهشکده امام خمینی

۱۲. موثقی گیلانی، احمد، عطارزاده، بهزاد، (۱۳۹۱)، نقش و تأثیر فضای مجازی بر جنبش‌های اجتماعی؛ مطالعه موردی مصر، پژوهشنامه علوم سیاسی، سال هفتم، شماره سوم.

منابع لاتین

1. Aung, N. Maung. “ Impact of Blogs and the Blogosphere on Various Societies”, Bulletin of Applied Computing and Information Technology, (2007, Dec) Vol. 5, Issue 2
2. B. J. Kelly and B.) 2000) Etling, “Mapping Iran’s Online Public: Politics and Culture in the Persian Blogosphere,” Berkman Center for Internet and Society and Internet & Democracy Project, Harvard Law School, 2000
3. Bonacich, P.) 2007) . Some Unique Properties of Eigenvector Centrality. Social Network 29,
4. Borgatti, S. P...& Halgine, D. S. (2010) . Network Theorizing. Defense
5. Borgatti, S. P...& Lopez-Kidwell, V. (2012) . Network Theory. IN the sage Handbook of Social Network Analysis.
6. Burt, R. S.) 2005) . Brokerage and Clature: An Introduction to Social Capital. Oxford University Press.
7. Cain Miller, Claire “How Obama’s Internet Campaign Changed Politics”,
8. New York times, 2008, Nov, 7
9. Freeman, L. C. (2004) . The Development of Social Network Analysis: a Study in The Sociology of Science. North Charleston, South Carolina: BiikSurge ,LLC.
10. Hansen, D. I. ,shneiderman, B.,& smith, M. A. (2011) . Analyzing Social Media Networks with NodeXL: Insights From a Connected world.
11. Tsvetovat, M. ,& Kouznetsov, A. (2011) . Social Network Analysis for Startups. OReilly Media.
12. Touraine, Alain. (1985) “An Introduction to the study of social Movements” Social Research, 52.
13. Wasserman, S. & Faust, K. (1994) . Social network analysis: methods and applications. New York: Cambridge University press.

شروېشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی